

Hervorming: blijvende noodzaak
500 jaar Reformatie
Ekklesia Amsterdam, zondag 29 oktober 2017
Kees Kok

1.

Elke reformatie, van die van koning Josia tot die van Luther en Calvijn en van alle hervormers van de eeuwen daarna, draait om de herontdekking van de bijbel als boek van bevrijding, vol 'woorden van liefde, genade, verbond', woorden die het leven doen bloeien, niet verwelken. Ook de reformatie van Luther, vijfhonderd jaar geleden begonnen, was zo'n herontdekking van dat boek van de vrijheid, dat in zijn tijd bijna onherkenbaar was bedolven onder de leer en de praktijken van de kerk van Rome. Voor Luther heette die bevrijding 'rechtvaardiging'. Zijn belangrijkste vraag was: hoe vind ik, als individu, 'rechtvaardiging bij God?' Hoe vind ik, arme zondaar, genade in zijn ogen. Want de rooms-katholieke kerk van de Middeleeuwen had zich van die 'rechtvaardiging' meester gemaakt, afhankelijk van dure 'genademiddelen' waarover alleen zij mocht beschikken: je kon daarvoor missen kopen, en aflaten, waarin levendig gehandeld werd. Zo kon je jezelf, als je geld had, de hemel inkopen. Luther protesteerde met de vijftien negentig stellingen die hij volgens de legende in Wittenberg aan de kerkdeur spijkerde, tegen de machtsmanipulaties van Rome, van paus en consorten, tegen hun bemoeienis met die persoonlijke relatie tussen God en mens. Hij vond in de bijbel zijn leer van de 'rechtvaardiging door het geloof alleen', dat wil zeggen: als iets tussen God en mens persoonlijk, waar geen kerk tussen mocht komen.

2.

'We kunnen de moderne tijd alleen begrijpen als we ook een helder begrip hebben van de dynamische geschiedenis van het protestantse christendom, een van de creatiefste en meest ontregelende bewegingen in de geschiedenis van de mensheid.' Dat schrijft de Amerikaanse kerkhistoricus Charles Ryrie in zijn dit jaar in het Nederlands verschenen boek *Protestanten - zevenhonderd bladzijden geschiedenis van het protestantisme*. Over het begin van die beweging zegt hij: 'De oorsprong van de protestantse traditie is Maarten Luthers in vervoering brengende liefdesrelatie met de God die hij in de bijbel ontmoette. Voor deze liefde was hij bereid elke traditie en elke machtsstructuur die hem in de weg stond, naast zich neer te leggen.' Uitvoerig beschrijft hij wat dan volgt: 'Sinds Luthers dagen hebben protestanten deze liefde op radicaal verschillende manieren nagejaagd: individueel of collectief, intellectueel of emotioneel, tolerant of gewelddadig. (...) Geregeld is de oude vlam tot een walmend pitje teruggebracht of zelfs compleet uitgedoofd, soms is ze oncontroleerbaar hoog opgelaaid, maar het gaat steeds over een en hetzelfde vuur.' Ryrie stelt, net als trouwens veel andere grote geleerden, de geest van de reformatie medeverantwoordelijk voor de ontwikkeling van het rationalisme, de democratie, het kapitalisme, de verlichting, de romantiek en het modernisme. En hij vertelt ook hoe dat idealistische vuur even heftig heeft gebrand vóór als tegen het kolonialisme, de slavernij, het nazisme, de apartheid en andere duistere zaken. U begrijpt dat ik dat vandaag allemaal niet nader zal bespreken, ook niet of het vuur van de reformatie vandaag op een hoog of een laag pitje staat. Dat is materiaal voor heel veel leerhuizen, die wij *deo volente* nog zullen aanbieden.

3.

Misschien is vandaag de vraag interessant hoe wij ons als Ekklesia - zoals we hier uit verschillende tradities bijeen zitten: katholiek, protestant en 'godsdienst geen' - tot die geschiedenis verhouden. In elk geval is ook deze Ekklesia het resultaat van een 'hervorming' en, net als ten tijde van Luther, was dat aanvankelijk een hervorming van oude roomse vormen en gedachten, waarbij de herontdekking van de bijbel een centrale rol speelde. Maar anders dan bij Luther luidt onze kernvraag niet 'hoe word ik, hoe wordt ik als individu voor God gerechtvaardigd?', maar eerder: hoe kunnen wij 'in Gods naam' meewerken aan een rechtvaardiger *wereld* voor alle mensen.

Wij lezen de bijbel niet langer als een heilig, uit de hemel gevallen religieus monument, maar als boek van mensen over mensen, als oer-document van een wereldwijde bevrijdingsbeweging, als een bundel grote verhalen, waarvan we nog altijd kunnen leren. Het opnieuw onder woorden brengen en heroverwegen van deze voor haar belangrijkste bron is daarbij geen doel op zich. Wij doen dat met het oog op onze verhouding tot de hele 'bewoonde wereld', de *oikoumenè*, 'oecumene'. Dat is geen kerkelijk onderonsje tussen protestanten en katholieken, maar betreft de samenleving, de maatschappij, de politiek. De Ekklesia is geen oecumenische gemeenschap in de traditioneel kerkelijke zin. De ware 'oecumene' richt zich, voorbij aan alle overleefde protestantse en katholieke vormen en gedachten, op de wereld, op haar bevrijding, haar 'rechtvaardigmaking'.

4.

In het midden van de vorige eeuw pleitten vele, nog altijd aan het Latijn en de roomse mores gebonden katholieken, in dezelfde geest als Luther en vaak in dezelfde bewoordingen, weer voor een nieuwe liturgie in de landstaal. Zoals Huub Oosterhuis in 1962 schreef: 'De landstaal: dat is de taal waarin het actuele, alledaagse bestaan van nu levende mensen zich afspeelt. Wij streven naar een liturgie die haar woorden en daden minstens evenzeer afstemt op de bestaansbeleving van vandaag als op de stijl van de traditie.'

Hervorming van de liturgie was ook voor Luther prioriteit. In 1523 schrijft hij aan zijn vriend Spalatinus: 'Ik zou willen dat we zoveel mogelijk liederen in de volkstaal hadden die de gemeente bij het graduale, het Sanctus en het Agnus Dei zouden kunnen zingen, we hebben er alleen de dichters niet voor. (...) Er moet voor de jeugd en voor het gewone volk, dat toch het grootste gedeelte uitmaakt van de gemeente, ook iets te beleven zijn aan de kerkdienst: 'Voor hen moet je lezen, zingen, preken, schrijven en dichten, en als het er beter van werd dan zou ik er alle klokken bij willen laten luiden en, met alle orgelregisters open, laten klinken wat er maar klinken kan.' En omdat de benodigde dichters ontbreken, begint hij zelf maar te dichten: 'Wij hebben besloten om naar het voorbeeld van de profeten en oude kerkvaders psalmen voor het volk in de landstaal te maken. (...) Ik wil dat je alle ongewone en hoofse uitdrukkingen vermijdt; de vertaling moet begrijpelijk zijn en aansluiten bij de zin der vertaalde psalmen. (...) We moeten hier vrij te werk gaan en met behoud van de betekenis de oude woorden laten varen en door geëigende vervangen.' Luther ontvouwt in deze enkele zinnen een heel program dat praktisch gelijk is aan dat van de Werkgroep voor Volkstaalliturgie van deze Ekklesia in de jaren zestig. Net als bij Luther ging en gaat het ook hier vandaag nog steeds om een juiste verhouding tussen binding aan de traditie en radicale vernieuwing. En tot dan toe hadden we er ook de dichters niet voor.

5.

Ook bij Luther is het dus, net als in de Ekklesia, begonnen met liederen, vaak liefkozend 'liedjes' genoemd. De liederen van Luther hebben in vele opzichten hun tijd gehad. Zijn

uitvallen tegen Papen, Turken en Joden, kunnen wij onmogelijk meer beamen. Luther kon buitengewoon middeleeuws grof tekeer gaan tegen wie hij beschouwde als de vijanden van het Woord. Al zingen ook wij de laatste tijd soms stevig tegen die vijanden, recentelijk nog geïdentificeerd als de firma 'Ploert en Schender'.

Toch valt op hoe innig en zelfs lieflijk Luthers eerste liederen waren. Zij getuigen inderdaad van, wat Ryrie noemt, zijn 'in vervoering brengende liefdesrelatie met de God die hij in de Bijbel ontmoette'.

En soms kunnen ze ons met al hun onschuldige, middeleeuwse vroomheid nog altijd raken, mij in ieder geval. Dat komt gedeeltelijk door het nog groene oer-Duits waarin ze zijn geschreven. Een paar kleine voorbeelden tot slot. Eerst een stukje kerstlied:

*Des ewgen Vaters einig Kind
jetzt man in der Krippen find
in unser armes Fleisch und Blut
verkleidet sich das ewig gut.*

*Van de eeuwige Vader enig kind
is wat men in de kribbe vindt
in ons armzalig vlees en bloed
verkleedt zich hier het eeuwig goed.*

Die verkleedpartij doet mij denken aan een diepzinnige aantekening van Elias Canetti uit 1943: 'De mensen kunnen alleen zichzelf verlossen, daarom verkleedt God zich als mens.' Dat is de hele incarnatieleer over de menswording van God in één poëtische zin samengevat. Of, zoals Luther ook dichtte:

*Er sprach zu seinem lieben Sohn
die Zeit ist hier zurbarmen [zu erbarmen]
Fahr hin, meins Hertzens werte Kron,
und sei das Heil der Armen.*

*Hij sprak tot zijn beminde zoon
hoog tijd om te erbarmen
Ga jij, mij lieve hartenkroon
en wees het heil der armen.*

'Fahr hin, Ga jij'. Zo zond God Abram weg uit al zijn zekerheden, en Mozes, om zijn volk te bevrijden. Zo zendt hij ons, zijn zonen en dochters, kinderen van Abraham: 'Ga jij en wees het heil der armen.'

6.

De nabijheid van die God, verkleedt als mens, God-in-mensen, die deelname van de Eeuwige aan ons aardse bestaan, zijn oog voor de 'ellende van de ellendigen', vinden we ook terug in onze liederen. 'Da jammert Gott in Ewigkeit / mein Elend übermassen,' dichtte Luther: een God die de ellende van de ellendigen ziet en er ziek van is. En in Psalm 96 *vrij*, die wij straks zingen, 'stompelt hij machteloos / tussen de lijken van de namenlozen / weeklagend'.

Dat is keerzijde, de achterkant van 'onze God', van die 'vaste burcht' uit het bekende Lutherlied. En ook daar durven wij vandaag nog wel van te zingen: 'Gij volstaat voor mij, / zijt mijn zekerheid.' Op een echte reformatorische melodie uit Genève, dat dan weer wel. Met die mooie slotregels:

'Lachen wordt gehoord als uw laatste woord / dit verscheurd heelal prachtig maken zal.'

En zo moge het zijn.